Українська мова
УДК 81’366.5:371.81=161.2

ПОШИРЮВАЧІ УВІЧЛИВИХ ВОКАТИВІВ

INTENSIFIERS OF POLITE VOCATIVES

Болотнікова А.П.
orcid.org/ 0000-0003-4781-7475
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

У статті на матеріалі української мови описано поширювачі ввічливих вокативів. Поширювачі ввічливих вокативів виражають значення привернення й підтримання уваги. Увиразнено здатність мовця посередництвом вокатива керувати комунікативним процесом, здійснюючи прагматичну стратегію впливу на інтелектуальну, вольову та емоційну сфери адресата. Обґрунтовано їхнє вживання, зумовлене реалізацією стратегій позитивної й негативної ввічливості та комунікативно-прагматичними пресупозиціями. З’ясовано, що інтенсифікатори посилюють основний індикатор і покликані увиразнювати інтенцію мовця з метою встановлення доброзичливих міжособистісних стосунків та ввічливої атмосфери спілкування. Доведено, що ввічливість – це комунікативно-прагматична категорія, покликана регулювати процес спілкування й сприяти формуванню гармонійних, доброзичливих та паритетних взаємин за допомогою конкретних мовних одиниць, зокрема поширювачів увічливих вокативів. Виявлено внутрішньомовні механізми репрезентації ввічливості, яка знаходить свою реалізацію в вербальних одиницях і категоріях усіх рівнів. Зважаючи на поставлену мету й дослідницькі

завдання, до аналізу залучено лінгвальні одиниці, що є носіями семантичних значень. З-поміж поширювачів увічливих вокативів виокремлено атрибутивний на позначення ставлення до адресата та на позначення оцінки адресата, промінальний, демінутив як особливий індикатор. Зроблено висновки, що атрибутивні поширювачі, що маркують ставлення до адресата, характерні для всіх без виключення звертань. Атрибутивні поширювачі, що маркують оцінку адресата релевантні для всіх вокативів, хоча з певними обмеженнями. Прономінальні поширювачі притаманні не всім вокативам. Демінутиви займають особливе місце, оскільки їх вживання завжди зумовлене ситуацією спілкування, рівнем знайомства, близькості.

Ключові слова: категорія ввічливості, увічливий вокатив, атрибутивний поширювач, промінальний поширювач, демінутив.

The article on the Ukrainian language describes the intensifiers of polite vocatives. Vocative case expresses the importance of attracting and maintaining attention. The speaker's ability to control the communicative process by means of vocative case through the mediation of the speaker has been determined, implementing a pragmatic strategy of influence on the intellectual, volitional and emotional spheres of an addressee. Their usage due to the implementation of strategies of positive and negative politeness and communicative-pragmatic presupposition has been grounded. Intensifiers have been found to reinforce the core indicator and are intended to express the speaker's intentions in order to establish friendly interpersonal relationships and a friendly atmosphere of communication. It has been found out that politeness is a communicative-pragmatic category intended to regulate the communication process and to promote the formation of harmonious, benevolent and parity relationships with the help of specific linguistic means, in particular the intensifiers of polite vocatives. The internal mechanisms of representation politeness, which finds its realization in linguistic units and categories of all levels, have been revealed. Taking into consideration the research purpose and objectives, the analysis of verbal units, which carry semantic categories. Among the

intensifiers of polite vocatives attribution intensifier, pronominal intensifier, deminitive as a special indicator. It is concluded that attribution intensifier that mark the relationship to the addressee are characteristic of all without exception. Attribution intensifier that mark the recipient's score relevant to all vocatives, albeit with some limitations. Pronominal intensifier *are not inherent in all vocals. Deminitives occupy a special place, because their use is always conditioned by the situation of communication, level of familiarity, intimacy.*

Keywords: category of politeness, polite vocative, attribution intensifier, pronominal intensifier, deminitive.

Постановка проблеми. В експлікації інтенцій мовців надзвичайно важливу роль відіграють вербальні засоби, які «виражають високу прагматичну спрямованість на адресата, створюючи ефект його присутності» [2, с. 80]. Із метою увиразнення вокативів увічливості співрозмовники найчастіше вдаються до поширювачів, з-поміж яких: прикметники та присвійні займенники. Усе частіше звертають увагу на специфіку функціювання поширювачів увічливих вокативів як маркерів підвищення значимості співрозмовника, шанобливого, приязного, пошанного ставлення до нього. Інтенсифікатори посилюють основний індикатор, часто втрачаючи власне семантичне значення. Вони покликані увиразнювати інтенцію мовця з метою встановлення доброзичливих міжособистісних стосунків та ввічливої атмосфери спілкування, переважно сприяють реалізації стратегій позитивної ввічливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функції та значення поширювачів увічливих вокативів вивчали Н. Баландіна [2], О. Миронюк [5], О.Мокляк [6], М. Скаб [8], М. Телеки [9], І. Шкіцька [10] та інші.

Постановка завдання дослідження. Метою статті є дослідження поширювачів увічливих вокативів в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж поширювачів увічливого вокатива виокремлено атрибутивний на позначення ставлення до

адресата та на позначення оцінки адресата, промінальний, демінутив як особливий індикатор.

Атрибутивний поширювач на позначення ставлення до адресата

У сучасному мовленнєвому етикеті українців гонорaтивний вокатив *пан/пані* найчастіше вживається з поширювачами атрибутивної семантики: *шановний (-а, -і), вельмишановний (-а, -і), поважний (-а, і-), високоповажний (-а, -і), вельміповажний (-а, -і), вельможний (-а),* які узгоджуються з ним у роді, числі, відмінку: *Шановні пані і панове! Шановний пане, я Вам не перешкоджаю? Вельмишановна пані, спілкування з Вами – це насолода! Шановні панство! Вельмишановні панство! Поважний пане! Поважна пані! Високоповажні панове! Шановні пані та панове! Вельможний пане!* Такі мовні індикатори виражають різні експресивні оцінки та ставлення до адресата у відповідній мовленнєвій ситуації. У препозиції „виконують не стільки оцінну, скільки етикетну функцію” [9, с. 121]. Характерною семантичною функцією для атрибутивних поширювачів є маркування ставлення мовця до адресата [7]. З-поміж одиниць цього типу найбільш поширеними є емоційно-нейтральні звертання, спрямовані на вираження шанобливого ставлення мовця до реципієнта: *Шановний пане, Ваша праця не марна! Вельмишановні пані і панове, дякую за виявлену мені честь виступати перед такою поважною аудиторією*. Ступінь увічливості підвищується за умови поєднання вокатива *добродій/добродійка* і вокатива *пан/пані*, а також атрибутивного поширювача *шановний (-а), вельмишановний (-а) вельміповажний (-а), високоповажний (-а)* у препозиції. У такий спосіб висловлення зміщується у сферу офіційної ситуації, звучить більш урочисто, піднесено: *Пане добродію, почекайте, я хочу вам ще щось сказати!.. Дозвольте, шановний добродію, і мені слово сказати! Високоповажний добродію, звертаюся до Вас у справі… Дякую пане добродію! Здоровенькі були, панове добродії! Я Вам не заважаю, пане добродію?* Вокатив *пан/пані+титулатура* також часто поширено атрибутивами *шановний, вельмишановний, високошановний, поважний, вельміповажний, високоповажний*, що надає висловленню урочистості: *Шановний Пане*

Президенте, Шановний Пане міністре, Шановна Пані директор, Шановна Пані професор. Такі вокативи з поширювачами видаються більш ефективні і доцільні в офіційній ситуації спілкування. Вокатив *пан/пані + ім'я* у поєднанні з атрибутивним поширювачем *високоповажний (-а), шановний (-а),* можуть надавати висловленню додаткового відтінку урочистості: *Високоповажний пане Миколо! Шановна пані Надіє! Високошановна пані Ольго*! Рівень офіційності вокатива *пан/пані+прізвище* може дещо зменшуватися в поєднанні з атрибутивним поширювачем *шановний, вельмишановний, високошановний, поважний, вельмиповажний, високоповажний*: *Шановний пане Петренко! Дорога пані Степаненко!* Такі вокативи позначені додатковою ввічливістю, рівнем поштивості, поваги до співрозмовника. Уживання ж ізольовано атрибутивного поширювача *шановний/шановна* сприймають як неввічливе, а подекуди і грубе висловлення часто з інтенцією погрози: *Шановний, коли з'явиться стаття в обробці? Шановна, ще одне зауваження і будемо прощатися!*

Атрибутивний поширювач на позначення оцінки співрозмовника

Адресиви з атрибутивним поширювачем на позначення оцінки співрозмовника є чисельними в українській лінгвокультурі. Вони „відтворюють стилістичне пониження або підвищення ступеня емотивності спілкування й мають своєрідний відтінок, який дозволяє визначити характер взаємин, міжособистісну дистанцію між адресантами" [7, с. 123]. Атрибутивні поширювачі на позначення оцінки співрозмовника *любий (-а), ласкавий (-а), коханий (-а), дорогий (-а, -і)* вокатива *пан/пані* надають висловленню інтимного забарвлення: *Люба пані, прошу вас!* (Г.Тарасюк); *Коханий пане!* (Л.Кононович); *На добридень, ласкава…е-е…пані!* (Л.Кононович); *Дорогий пане! Дорога пані! (Дорога, люба, ласкава, добра) панно! І ви, добродію, і панно (хіба звучить не бездоганно?)* (Д.Білоус); *На добридень, ласкава панно!* (Л.Кононович). Такі мовні кліше указують на дружню прихильність, доброзичливість, приязнь і є виразною ознакою українського мовного етикету. М.С.Скаб наголошує, що в таких висловленнях, які виконують одночасно номінативно-спонукальну та

атрибутивну функцію, часто атрибутивна функція стає провідною, а номінативно-спонукальна виступає на другий план [8, с. 114]. Поширення гонoративного вокатива *добродій/добродійка* атрибутивними поширювачами *любий, щирий, дорогий, ласкавий, коханий* зміщує його в сферу товариського, інтимного спілкування: *Любий добродію! Щирий добродію! Добродію ласкавий!* Крім демонстрування поваги, такі вокативи трактують як маніпуляцію адресатом („розраховую на прихильне ставлення"). За допомогою атрибутивного поширювача *рідний*, *любий,* які мають чисто етикетне навантаження, дбають про зацікавлене, доброзичливе, прихильне ставлення до адресата: *Миколо, братику рідний! Рідна доню, ти для мене наймиліша! Рідні мої, дорогі ви найкращі в світі! Любі брати і сестри, кохані українці!* Оклична інтонація та повтори надають таким висловленням експресивності. Вокатив *друже / подруго* завдяки оцінним словам, що входять до його структури, вносить позитивну тональність у процес спілкування: *Маю до тебе справу, милий друже. Кохана подруго, як же ми давно не бачилися!*

Прономінальний поширювач

Для реалізації тактики підвищення значимості адресата, прихильності до нього доцільним є використання прономінального поширювача (*мій, моя, моє, мої, наш, наша, наше, наші*). „Комбінаторне вживання займенникових слів у звертанні містить обмеження, природа яких має статусно-оцінний характер" [3, с. 226]. З-поміж увічливих вокативів із цим поширювачем частотним є вокатив на позначення родинних та дружніх взаємин: *Друже мій вірний! Подруго моя, щоб я без тебе робила?! Доню моя, зоре моя! Люба моя сестро! Друзі мої щирі! Синочку наш, як же ти там поживаєш? До побачення, дорогі наші!* тощо. Такі висловлення характеризуються довірою, щирістю, відданістю, демонструють симпатію між комунікатами: *Подруго моя щира! Ви що питимете, мій друже?* (В. Домонтович). Окремо варто наголосити на інверсії – уживання присвійного займенника в постпозиції до вокатива. Такі мовні кліше виконують, крім вокативної, емотивну функцію – репрезентують оцінну характеристику співрозмовника, яка ускладнюється емоційним та експресивним почуттям

мовця (радість, щирість, доброзичливість тощо), демонструють позитивну настанову мовця А.М.Агафонова зауважує: „для виразного мовлення адресант обдумано використовує стилістичні засоби інверсії на позначення характеристики адресата... Інверсія займенникового прикметника концентрує у висловленні максимум думки і почуття автора” [1, с. 182]. Прономінальний поширювач також властивий афектонімам: *Котику мій смачнесенький, а дай же я тебе поцілую!* (Л. Кононович); *То як, соколики мої, - спитав Шеремет, - що далі будемо робити?* (Ю. Покальчук). Їхній реєстр надзвичайно різноманітний і широкий у будь-якій мові. За умови додавання до гонорaтивного вокатива *добродій/добродійка* прономінального поширювача *мій* висловлення зміщуються в сферу дружнього спілкування: *Правда, правда, Добродію мій любий!* (П. Куліш). *Чи ви, добродію мій Василю, сам отут, у Ключаревому саду перебуваєте?* (Р. Федорів). Вокатив *пан/пані+ім’я* у поєднанні з емоційно-експресивними прономінальними поширювачами надає висловленню ефекту неповторності, індивідуальності, доброзичливості, теж зміщуючись у сферу інтимно-дружнього спілкування: *Любий наш пане Степане! Дорога наша пані Ганно!*

Отже, прономінальні поширювачі *мій, моя, моє, мої, наш, наша, наше, наші* увічливих вокативів мають особливе значення: надають спілкуванню особливої інтимності. Найчастіше вживаються при звертанні до близьких друзів та родичів. Можна розглядати такі вокативи як продуктивний тип утворення нових звертань.

Демінутив як особливий індикатор увічливих вокативів

Використання демінутивів мовцем свідчить про його симпатію, психологічну близькість з адресатом, тому демінутив є релевантним для досягнення більш дружніх узаємин між комунікантами. Високий рівень психологічної близькості, інтимізації репрезентований в оцінно-експресивних словах мовця. Українській мові з-поміж інших слов’янських мов притаманні зменшувально-пестливі форми власних імен. Це явище широко репрезентоване поєднанням оцінного елемента з ідентифікуючим у семантиці звертання та

суфіксальними утвореннями вокативів власне ім'я: *Аліночко, Надійко, Ніночко, Аллочко, Ладонько, Михасику, Сергійку, Віталичку, Ромчику* тощо. Демінутивна форма імені використовується мовцем до близьких друзів, до родичів. У такий спосіб мовець реалізує тактику підвищення значимості співрозмовника, зменшення персональної дистанції між співрозмовниками та висловлення доброзичливості. Реєстр спілкування – невимушений [7, с.66]. Уважається, що „діапазон почуттів, які можна висловити суфіксальними формами імен, надзвичайно багатий і широкий – від шанобливо-приязного і ніжно-ласкавого до насмішкуватого, осудливого, презирливого" [4, с.77]. Уживання демінутивів як індикатора ввічливої адресатності має прагматичну мотивацію – вираження позитивних почуттів, носії їх не тільки полюбляють, а потребують. А.Вежбицька наголошує: «особливо цінується доброзичливе ставлення в стосунку до адресата. Це тепло в міжлюдських узаєминах пов'язане з культурним скриптом, який знаходить віддзеркалення у вербальній і невербальній комунікації: відчуваю щось добре у відношенні до тебе, тому, коли говорю щось тобі, хочу щось добре для тебе зробити" [13, s. 166-167].

У певній ситуації за конкретни обставин мовець використовує демінутив як індикатор увічливої адресатності, укладає в нього певну іллокутивну силу та можливо очікує на виразний перлокутивний ефект. Демінутиви найчастіше використовуються для впливу на дітей: *Ладочко, прибери, будь ласка, свої іграшки!*; на молодших за віком: *Миколко, відкривай підручник, урок почався!* та в ситуаціях флірту: *Оксаночко, я має два квитки в театр!* і зрідка – у ділових відносинах при звертанні „вищого" до „нижчого": *Юлечко, до мене в палату хвора поступа, опишіть, будь ласка, історію її хвороби…* Подібні комунікативні ситуації передбачають отримання вигоди для адресанта, тому демінутив слугує як засіб підвищення ефективності досягнення мети адресанта. Їх часто вважають засобами маніпуляції та здійснення впливу. Вокативи в поєднанні з емоційно-експресивними демінутивами надають висловленню щирості, доброзичливості, зміщуючись у сферу інтимно-дружнього спілкування: *Дорогенький пане Іванку! Шановна пані Ніночко!* „У звертаннях

до найближчих людей має панувати доброта, ніжність, чуйність, повага. І насамперед з ласкою звертаймось до матерів”, наголошує І. Ющук [11, с. 29]: *мамцю, мамусю, мамусенько, мамусечко, мамонько, мамочко, мамуню, мамунцю, мамунечко, мамулю, матінко, матіночко, матусенько, ненько, ненечко*. Далі вчений зазначає, що трохи „менше ніжних висловів набереться у звертанні до батька” [11, с. 30]: *татку, таточку, татуню, татусю, татоньку, татунечку.* Узагалі вокативи родинного й дружнього типу характеризуються вживанням демінутивів у кличному відмінку: *бабусю, бабусенько, бабусечко, бабуню, бабцю, дідусю, дідуню, дідунечку, дідусечку, братику, братуню, братусю, сестронько, сестрице, сестронько, сеструню, сестриченько, донечко, доненько, доньцю, доцю, синку, синочку, синуню, кумчику, кумасю, кумцю, кумонько, подружко, подруженько* тощо. Мовець, уживаючи демінутив, модифікує комунікативні взаємини з адресатом у бік більш ефективного спілкування, шляхом демонстрування свого позитивного й доброзичливого ставлення до співрозмовника, дбає про психологічний зв’язок із співбесідником. Як переконливо зазначає М.Марцяник: „адресат, який відчуває, що партнер його шанує, є більш відкритий до діалогу, більш охочий до співпраці, до порозуміння” [12, s. 78]. Часто можна спостерігати вживання вокатива *братику, братоньку, братчику, сестронько, сестричко* у звертанні до осіб, які не пов’язанні родинним зв’язком: *Вибачайте, братику любий, що турбую Вас своїми проханками… Подай, братоньку, руку... Сестронько, допоможи підвестися… Сестричко, мені тебе послала доля!* Ця національно специфічна мовна формула української лінгвокультури свідчить про дружнє, приязне, щире ставлення до адресата, характеризує ввічливе спілкування в паритетній ситуації. Подібну функцію виконують вокативи *синочку, синку, донечко, доцю, донцю*: *Синку, дай води напитися! Синочку, де найближча аптека? Донечко, скільки коштують помідори? Спасибі тобі, доцю!* у ситуації звертання старшого за віком до молодшого. Але є підстави вважати звертання до незнайомої людини: *тітонько, дядечко* фамільярними: *Тітонько, Ви виходите на наступній зупинці? Дядечко, подайте мені валізку!* Іноді можна

спостерігати комічні ситуації. Для уникнення цього в українській мові маємо ввічливі індикатори *пан/пані*, пор.: *Пані, Ви виходите на наступній зупинці? Пане, подайте мені валізку!*

Отже, демінутив у формі кличного відмінка є одним із прийомів емоційного впливу. Він дозволяє зменшити «соціальну дистанцію» між комунікантами та встановити психологічний контакт, що створює атмосферу взаєморозуміння, довіри й близькості. Цей мовний індикатор маркує позитивну оцінку, яка міститься в пропозиції висловлення, а також позитивний емоційний стан мовця та доброзичливе ставлення до адресата, сприяє збереженню його «позитивного лику» та задовольняє його потребу бути визнаним іншими членами суспільства. Оскільки демінутив як мовний індикатор увічливої адресатності є також засобами досягнення впливу, то його вживання сприяє уникненню комунікативних невдач та забезпеченню бажаного перлокутивного ефекту.

Висновки і перспективи дослідження. Атрибутивні поширювачі, що маркують ставлення до адресата, характерні для всіх без виключення звертань (*пан/пані, добродій/добродійко, пан/пані+титулатура, пан/пані+ім'я, пан/пані+прізвище, ім'я та по батькові*). Майже невластиві для афектонімів та частково властиві для вокативів гендерного та родинного типів. Атрибутивні поширювачі, що маркують оцінку адресата релевантні для всіх вокативів, дещо обмежені для гендерного типу. Прономінальні поширювачі теж притаманні більшості вокативів, крім *пан/пані+титуалатура, пан/пані+прізвище* та вокативів гендерного зразка. Демінутиви посідають особливе місце з-поміж ввічливих вокативів, оскільки їх вживання завжди зумовлене ситуацією спілкування, рівнем знайомства, близькості. Перспективним видається продовження досліджень інтенсифікаторів та мінігаторів іллокутивної сили ввічливих висловлень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агафонова А. М. Авторизовані звертання у мові творів Т. Г. Шевченка. *Шевченко і Поділля* : зб. наук. праць за матеріалами ІІ Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 1999. С. 181–184.

2. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : монографія. Київ : АСМІ, 2002. 332 с.

3. Карасик В. И. Язык социального статуса. Москва : Ин-т языкознания РАН ; Волгоградский государственный педагогический институт, 1992. 330 с.

4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1987. 353 с.

5. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ: Логос, 2006. 167 с.

6. Мокляк О. І. Лінгвопрагматичні характеристики українських афектонімів : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01. Полтава, 2015. 283 с.

7. Полонский А. В. Категориальная и функциональная сущность адресатности. Москва, 1999. 142 с.

8. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.

9. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру. Київ : Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2007. 176 с.

10. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія / за наук. ред. проф. В. М. Бріцина. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

11. Ющук І. П. Похвала звертанню. *Дивослово*. 2015. № 1. С. 27–31.

12. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 166 s.

13. Wierzbicka A. Język – umysł – kultura / pod red. Jerzego Bartmińskiego. Warszawa : PWN, 1999. 593 s.